

**КРЫНІЦЫ НЯСВІЖСКАГА «КАТЭХІЗІСА» 1562 Г.
СЫМОНА БУДНАГА (НА ПРЫКЛАДЗЕ 2-Й ЧАСТКІ –
ПРА СІМВАЛ ВЕРЫ)**

І. П. Клімаў,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры
беларускай і замежнай філалогіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»*

Анотацыя. У працы аналізуюцца біблейскія цытаты (са Старога Запавету і Апакаліпсіса) на царкоўнаславянскай мове, якія змешчаны ў другой частцы старабеларускага «Катэхізіса» пратэстанта Сымона Буднага (Нясвіж, 1562). Тэкст некаторых цытат запазычаны з біблейскіх выданняў Францыска Скарыны (Прага, 1517–1519), а тэкст іншых узыходзіць да царкоўнаславянскіх рукапісаў таго часу, блізкіх да тэксту Астрожскай Бібліі (Астрог, 1580–1581). Магчыма, зрэдку Будны таксама самастойна ствараў тэкст сваіх цытат, спалучаючы тэкст рукапісу і тэкст Скарыны. Адкрыццё працы Буднага менавіта са скарынаўскімі выданнямі зроблена ў навуцы ўпершыню.

Ключавыя словы: катэхізіс, біблейскі пераклад, цытаты, Стары Запавет, Будны, Скарына, царкоўнаславянская мова.

**SOURCES OF THE NYASVIZHIAN «CATECHISM»
OF SIMON BUDNY SINCE 1562 (ON THE EXAMPLE
OF THE 2ND PART ABOUT THE SYMBOL OF FAITH)**

I. Klimau,

*PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Belarusian and Foreign Philology of the Educational
Institution «The Belarusian State University of Culture and Arts»*

Abstract. The work analyzes Church Slavic biblical quotations (from the Old Testament and the Apocalypse) in the second part of the Old Belarusian Catechism of the Protestant Simon Budny (Nyasvizh, 1562). The text of some quotations is borrowed from the biblical editions of Francis Skaryna (Prague, 1517–19), while the text of other quotations goes back to Church

Slavonic manuscripts of that time, close to the text of the Ostrih Bible (Ostrig, 1580–81). Perhaps, occasionally, Budny also independently created the text of his quotations combining the text from the manuscripts and the text from Skaryna's editions. The discovery of Budny's work specifically with Skaryna's publications was made in science for the first time.

Keywords: catechism, biblical translation, quotations, Old Testament, Budny, Skaryna, Church Slavic.

«Катэхізіс», напісаны Сымонам Будным і надрукаваны ў Нясвіжы ў 1562 г. (далей – НК), усё яшчэ застаецца маладаследаваным помнікам. У прыватнасці, невядомыя крыніцы, якімі карыстаўся Будны пры стварэнні «Катэхізіса». Высветліць гэтае пытанне могуць істотна дапамагчы біблейскія цытаты, якія шырока ўжываюцца ў НК.

Біблейскія цытаты ў помніку, як правіла, падаюцца на царкоўнаславянскай мове, хаця катэхізіс пісаўся ў цэлым па-старабеларуску. Здаецца, што гэта рабілася свядома, у разліку на тых чытачоў, якім катэхізіс прызначаўся – праваслаўнае духавенства. Яно валодала царкоўнаславянскай мовай і ведала Свяшчэннае Пісанне менавіта на гэтай мове, таму біблейскі пераклад на старабеларускую мову магло не ўспрыняць, і тады б уся выдавецкая прадукцыя пратэстантаў у Нясвіжы засталася без эфекту. На гэтай падставе выдаўцамі і быў абраны такі спецыфічны білінгвізм НК.

Хаця ў помніку шмат цытат, далёка не ўсе яны падыходзяць для тэксталагічнага аналізу. Малапаказальныя цытаты з Новага Запавету (апрача Апакаліпсіса) і Псалтыра, паколькі гэтыя кнігі былі шырока распаўсюджаны ў тагачасным грамадстве і мелі дастатакова аднастайны тэкст, пазбаўлены прыкметнай варыятыўнасці. Даследаванне такіх цытат не здольна даць нейкіх эўрыстычных вынікаў. Таксама бесперспектыўны і ўлік кароткіх цытат (3–5 слоў). Яны маглі прыводзіцца на памяць або быць пераказам, а таму і не адлюстроўваць канкрэтнага тэксту. Найбольшае значэнне маюць больш-менш працяглыя цытаты з кніг Старога Запавету (за выключэннем Псалтыра) і Апакаліпсіса. Гэтыя біблейскія творы сустракаліся ў даўняй Беларусі нашмат радзей (а некаторыя – нават выключна рэдка), таму іх тэксты былі далёкія ад аднастайнасці і маглі адлюстроўваць розныя пераклады.

Аналіз старазапаветных цытат (і цытат з Апакаліпсіса) дазваляе акрэсліць прыкладнае кола крыніц Буднага. З аднаго боку, гэта былі рукапісы, а з другога – друкі. Склад царкоўнаславянскіх рукапісаў, да якіх звяртаўся Будны, зараз дакладна вызначыць не-

магчыма, тым больш што кола ацалелых кодэксаў, якія паходзяць менавіта з Беларусі XVI–XVII стст., пакуль мала вивучана. Затое нашмат больш пэўнасці з друкамі – імі на той час былі толькі выданні Ф. Скарыны (далей яны пры цытаванні пазначаюцца як С). Славуты палачанін выдаў у Празе ў 1517–1519 гг. большую частку старазапаветных кніг: Пяцікніжжа Маісеева, Старэйшыя Прарокі (кн. Навіна, Суддзяў, Самуіла і чатыры кнігі Цароў / Царстваў), Кнігі наймудрасці (кн. Іова, Прыпавесцяў Саламонавых, Эклезіяста, Песні Песняў, Наймудрасці Саламона, Ісуса Сірахава), кн. Руф, Плач Ераміі, Эсфір, Псалтыр, кн. Прарока Данііла. У Нясвіжы, безумоўна, добра ведалі пра гэтыя выданні: пра гэта сведчаць шрыфт і кніжнае афармленне НК, што ўзыходзяць да пражскіх выданняў Скарыны. Такім чынам, друкі Скарыны былі сярод тых крыніц, якімі карыстаўся Будны пры стварэнні НК.

Пры аналізе трэба ўлічваць, што Будны падае біблейскія цытаты на царкоўнаславянскай мове не заўсёды дакладна і поўна, часам абрывае іх ці неістотна мяняе пачатак або канец фразы. Ва ўсіх такіх выпадках няясна, ці то гэтак своеасабліва ўжо выглядаў біблейскі тэкст, які цытаваў Будны, ці то гэтак вольна ён сам абыходзіўся з гэтым тэкстам. Хутчэй за ўсё справядліва апошняе, паколькі некаторыя цытаты ён скарачае выразамі кшталту *и прочаа* (арк. 120адв.), *и прочаа* (арк. 133, 142), *и прочаа* (арк. 138адв.). Іншая адметнасць НК – у помніку не заўсёды дакладна вытрымліваецца царкоўнаславянская арфаграфія (уключаючы сюды і выбар вялікай ці малой літары і знакаў пунктуацыі). Але гэтая рыса ўласціва і іншым выданням XVI ст., напрыклад, друкам Скарыны і Цяпінскага. Таму арфаграфічныя і дробныя марфалагічныя (кшталту *ми – мне, Перский – прьски*) варыянты розначытанняў не ўлічваюцца.

У дадзенай працы разгледжаны цытатны матэрыял з другой часткі НК (арк. 106–165), усяго ж у кнізе чатыры часткі. У межах другой часткі Будны не часта звяртаецца да старазапаветных кніг (пераважна ён спасылаецца на новазапаветныя і Псалтыр). Тым не менш Будны тут цытуе розныя біблейскія кнігі: кн. Быцця (4 цытаты), кн. Ездры (1 цытата), Апакаліпсіс (2 цытаты); з прарокаў – Ісаю (5 цытат), Захара (1 цытата), Іаіля (1 цытата), па адной цытаце прыведзена з кн. Эклезіяста, Прыпавесцяў Саламонавых і Наймудрасці Божай. Усяго адзначана 17 цытат (шмат кароткіх цытат не ўлічаны з-за іх нязначнага памеру).

Умоўным прадстаўніком царкоўнаславянскіх рукапісаў абраны друкаваны тэкст Астрожскай Бібліі 1580–1581 гг. (далей – АБ). Хаця

яна была надрукавана пазней за НК, аднак можа лічыцца нейкім рэпрэзэнтантам для той эпохі, паколькі канкрэтныя старазапаветныя рукапісы з тэрыторыі Беларусі сярэдзіны XVI ст. наўрад ці магчыма адшукаць зараз. Пры параўнанні трэба ўлічваць, што Будны карыстаўся нейкімі царкоўнаславянскімі рукапісамі (зараз невядомымі), якія апрыйёры не могуць цалкам супадаць з тэкстам АБ. Таму трэба дапускаць, што яго цытаты могуць крыху адрознівацца ад тэксту АБ у граматыцы, марфалогіі і нават лексіцы – на такія розначытання не варта звяртаць асаблівай увагі, калі яны неістотныя для тэксталагіі.

Можна сфармуляваць некалькі падыходаў і заканамернасцяў, якія назіраюцца пры аналізе выбару Будным крыніцы для цытат.

1. У дачыненні да біблейскіх кніг, што ў выданні Скарыны невядомыя, Будны даволі дакладна цытуе тагачасную царкоўнаславянскую версію (прычым спіс, што быў у яго карыстанні, неістотна адрозніваецца ад тэксту АБ, такія адрозненні ніжэй падкрэслены):

Іс. 43:10-11

НК: **Азь есмь, Пред мною нѣсть инь бѣ, и по мнѣ не будеть. Азь Богъ, и не будеть развѣ мене спасаай.** (арк. 125).

АБ: **азь есмь, предо мною нѣсть бы инь бѣ, и по мнѣ не будеть. азь бѣ, и не будет развѣ мене сѣпсаай.**

Іс. 45:2-3

НК: **Аз пред нимъ пойду, и горы уравнию, врата мѣденаа съкрушу, и верев желѣзныа сломя, и дам ти іменіа темнаа и съкровенаа.** (арк. 133).

АБ: **азь пред нимъ пойду и горы оуравнюю. врата мѣденаа съкрушу, и веріа желѣзныа сломя. и дам ти імѣніа темнаа и съкровенаа.**

(цытата часткова паўтараецца таксама на с. 141, 141адв.)

Іс. 61:1

НК: **Духъ гѣнь на мнѣ, его же ради помаза ма, бѣлговѣстити нищимъ посла ма** (арк. 120адв.).

АБ: **Дхѣ гѣнь на мнѣ, его же ради помаза ма. бѣлговѣстити нищимъ посла ма.**

1.1. Тым не менш адрозненняў (падкрэслены) з царкоўнаславянскай версіяй даволі шмат, і яны даволі істотныя. Таму можна думаць, што Будны тут карыстаўся спісам з нейкім іншым перакладам, інакшым, чым той, які прадстаўлены ў АБ:

1 Ездр. 1:1-2

НК: Въ первое лѣто Кира цѣра Перскаго, дабы исполнитиса слову гѣднаго ѡт оустенъ Іеремїи Пророка, възбуди гѣхъ духъ Кира цѣра Перскаго, и извѣсти гласѣ въ всѣхъ црѣтвїе свое, и въ писанїи гла. Тако рече Киръ царь Перскїй, Вся црѣтвїа земнаа дасть ми гѣдъ богъ нбѣснїй. (арк. 141адв.-142).

АБ: Въ лѣто прѣвое кира цѣра прѣскаго. въ съвршенїи слова гѣднаго ѡт оустѣ іеремїи^х. възд^виже гѣхъ дѣхъ кира цѣра прѣскаго, и простре гласѣ въ все црѣт^во свое. въкупѣ по писанїю рекущи, сїе рече кврѣ цѣрѣ прѣскїй. вса црѣт^ва земнаа да^лтъ мнѣ гѣхъ бѣхъ нбѣснїи.

Іс. 45:1

НК: Сїце гѣлеть гѣдъ, богъ помазаному моему Кирови, егоже дрѣжа^х десницу, повинутиса прѣд нимъ странамъ, и крѣпость црѣску разрушу, ѡтверзу прѣд нимъ врата, и гради не затворатса. (арк. 141адв.).

АБ: Сїце гѣлеть гѣхъ бѣхъ помазан^ному своему Квру, егоже держакъ по десницу, повинут^и прѣд нимъ стран^ы, и крѣпость црѣку разрушю, ѡтврѣзу прѣд нимъ врата, и гради не затворатса.

Іс. 53:5

НК: Той оуязвенъ бысть грѣховъ ради наши^х, и поболѣ за безаконїа наша. Наказанїе смиренїа нашего на нѣмъ, извою же его мы исцѣлихом вси. (арк. 128).

АБ: той же извеч^н бысть грѣ^х ради наши^х, и мучень бысѣ безаконїи ради нашихъ. Наказанїе смиренїа нашего нанѣ, извою его мы исцѣлихом^м вси.

Захар. 9:11-12

НК: И ты въ крови завѣта своего испустилъ еси юзники своа ѡт рова не имуща воды, садете въ тверди, съвазани сънмища, и за единъ дѣнь пришельствїа твоего сугуба въздамъ тобѣ. (арк. 132адв.).

АБ: и ты въ кровѣ завѣта своего испустилъ еси оузники твоа ѡт рова не имуща воды. сядете въ твердѣ свазани сонмища, и за единъ дѣнь пришествїю ти сугубо възвратит ти.

Іаїль 2:28-29 (у АБ – гэта Іаїль 3:1-2)

НК: И будетъ по семь, излїю ѡт дѣха моего на всю плоть, и прорекуть сынове ваши и дщери ваша, и старци ваши сны узрат, и юноши ваша видѣнїа оувидат, Ибо на рабы моа и на рабина моа въ дни тыи възлѣю ѡт дѣха моего. (арк. 153адв.-154).

АБ: И будетъ по семь, излїю ѡт дѣха моего на всаку плоть, и прорекуть сѣнове ваши и дщера^д ваша. и старцы ваши сонїа оузратъ, и юноты^ы ваши видѣнїа оувидат. ибо на рабы моа, и на рабина моа въ дѣни ты излїю ѡт дѣха моего.

Апакал. 1:9-10

НК: Азь Їоаннъ братъ вашъ и обещаикъ въ печалѣхъ и прѣтвѣ и терпѣнїи Ісхѣвъ, бѣхъ въ островѣ нарицаемомъ Патмѣ, за слово божїе и за свѣдѣтельство Ісхѣво, бѣхъ духомъ в днь недѣльный, и слышахъ за собою гла великъ (арк. 138адв.).

АБ: а3 юаннъ иже и братъ вашъ, и обещаикъ въ печали и въ прѣтвѣи, и въ трѣпѣнїи Ісхѣвъ. бѣхъ въ островѣ, нарицаемомъ патмось, за слово божїе и за свѣдѣтельство Ісхѣво. бѣхъ в дѣсь въ днь недѣльный. и слышахъ за собою гла вели.

Апакал. 21:8

НК: Страшивымъ, и невернымъ, и проклатымъ, и убійцомъ, и любодѣемъ, и идоложрецемъ, и всимъ лживымъ, часть имъ в езере горящей огнемъ и жупеломъ. Таковъ маеть быти конецъ всимъ нечѣивымъ. (арк. 164адв.-165)

АБ: Страшливымъ же, и невѣрнымъ, и сквернымъ и оубійцамъ, и блуд творацимъ, и чары творацимъ идоложрѣцѣмъ и всѣмъ лживымъ часть имъ въ езерѣ горящемъ огнемъ и жупеломъ, еже есмь рѣчь втораа.

Написанне *страшивымъ* у НК, магчыма, памылка набору.

2. У дачыненнї да бїблейскїхъ кнїгъ, што былі выдадзены Скарынамъ, Будны дастаткова паслядоўна і дакладна цытуе менавіта яго выданнї насуперак царкоўнаславянскай версїї:

Быц. 22:18

НК: **Благословатса о семени твоємъ вси народи земли** (арк. 107адв.)

С: И благословатса о семени твоємъ вси народи земли (арк. 39; т. 1, с. 81).

АБ: и благѣватса о сѣмени твоємъ вси языцы земнїи.

Быц. 37:35

НК: **Сниду къ сыну своему сетуа въ адъ.** (арк. 131адв.)

С: сниду ко сыну своему сѣтуа во адъ. (арк. 69; т. 1, с. 142).

АБ: да сниду къ снѣну моему сѣтуа въ адъ.

Еклез. 7:21

НК: **Нѣсть члѣка праведнаго на земли, иже творить добро и не сѣгрѣшаеть?** (арк. 159адв.).

С: Нѣсть воистину чловѣка праведнаго на земли. он же бы чинилъ добре и к тому не грешилъ. (арк. 11адв.-12; т. 3, с. 406-407).

АБ: нѣсть члѣкъ праведенъ на земли, иже сѣтворитъ блгое и не сѣгрѣшитъ.

2.1. У адным выпадку пры паслядоўнічанні Скарыне ў Буднага адзначаецца малаістотная замена адного ці некалькіх слоў (падкрэслена), відаць, пад уплывам царкоўнаславянскай версіі:

Быц. 1:2

НК: **Дух бо́жій ношаашеса повѣрху воды.** (арк. 153)

С: духъ божій ношашеса повѣрху водъ. (арк. 9; т. 1, с. 21)

АБ: дѣхъ бѣжій ношашеса верху воды.

(цытата часткова паўтараецца таксама на с. 153-153адв., 153адв.)

3. У некалькіх выпадках Будны яўна паслядоўнічае царкоўнаславянскай версіі (з некаторымі неістотнымі адхіленнямі, якія падкрэслены) насуперак Скарыне, з тэкстам якога могуць адзначацца, аднак, супадзенні:

Быц. 3:15

НК: **Вражду посреди тебе, и посреди жены, и посрѣди семенемъ твоим, и посрѣди тобою, и той тебѣ блюдетъ главу, ты же ему блюдеши пату.** (арк. 107адв.)

С: Вражду положу посреди тебе и жены, и посрѣди семенемъ твоимъ и семенемъ тое. Она сотретъ главу твою, А ты льстити са будеши к пате ея. (арк. 12адв.; т. 1, с. 28).

АБ: И вражду положу посрѣдѣ тебе, и посрѣдѣ жены. и посрѣдѣ сѣмене^М твоимъ, и посрѣдѣ тоа. то тобѣ блюде^Т главу, и ты блюдеши ему пату.

Тут у НК маецца пропуск слова – магчыма, памылкова, з-за недагляду.

Прыпав. 20:9

НК: **Кто похвалится чисто имѣти срѣце, или кто дерзнетъ чистъ быти ѿ грѣхъ?** (арк. 160).

С: Кто тако можетъ рещи чисто естъ срѣце мое, и чистъ есмъ ѿ грѣха? (арк. 31; т. 3, с. 349).

АБ: Кто же са похвалитъ чисто имѣти срѣце, или кто дръзнетъ чистъ быти ѿ грѣхъ?

Наймудр. 3:1

НК: **Праведны^х души в руцѣ Божіей, и не прикоснетса имъ мука.** (арк. 136).

С: Праведныхъ же людей души в рукахъ божиихъ сѣуть, и не доткнетса ихъ мука смерти.

АБ: Праведныхъ дѣша в руцѣ бѣжі, и не прикоснетса ихъ мука.

Выпадкаў, каб Будны адхіляўся і ад Скарыны, і ад царкоўнаславянскай версіі, прадстаўленай у АБ, у даследаванай частцы НК не адзначана.

Прыведзены цытатны матэрыял пераканаўча паказвае, што Будны запазычваў свае цытаты з дзвюх асноўных крыніц: царкоўнаславянскай версіі (даступнай яму на той час толькі ў рукапісах) і выданняў Скарыны. Пры гэтым вельмі верагодна, што ў Буднага меўся больш за адзін спіс царкоўнаславянскай версіі, бо ў яго цытатах зрэдку адлюстроўваецца інакшая рэдакцыя перакладу, адрозная ад АБ (гл. п. 1.1.). Менавіта да царкоўнаславянскай версіі звяртаўся Будны, калі тэкст Скарыны не задавальняў яго (3 цытаты). Царкоўнаславянскі спіс, якім Будны карыстаўся, блізкі да тэксту, надрукаванага ў АБ, хаця не заўсёды з ім супадае, але пераважна ў дробязях.

Разгледжаны матэрыял паказвае, што Будны пры напісанні свайго катэхізіса выкарыстоўваў пэўнае кола розных крыніц: выданні Скарыны і царкоўнаславянскія рукапісы. Даводзіцца толькі гадаць, дзе і як ён здабываў рукапісы (ці атрымліваў да іх доступ). Можна дапусціць існаванне нейкіх кантактаў з Супрасльскім манастыром (гл. Клімаў 2020, с. 72–74), які зберагаў разнастайныя царкоўнаславянскія рукапісы ў нямалой колькасці. Застаецца шкадаваць, што тэксталагічная арыентацыя Буднага на Скарыну не была ўскрытая даследчыкамі раней, якія прысвяцілі аж цэлыя манаграфіі ідэйным сувязям гэтых двух выдатных дзеячаў (гл., напрыклад, Подокшин 1974). Цытаты НК сведчаць пра філалагічную працу Буднага, які праводзіў тэксталагічны аналіз пры пошуку крыніц тэксту, і пра вялізнае значэнне дзейнасці Скарыны, што была запатрабавана яго духоўнымі паслядоўнікамі.